

O`ZBEK TILI LEKSIKASIDA ATAMALARNING QO`LLANILISHI

Umarova Shohida

Boltayeva Malika

Jizzax davlat pedagogika universiteti akademik

litseyi ona tili va adabiyot kafedrasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tili leksikasida atamalarning o‘rni, ularning o‘ziga xosligi va qo‘llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvistik atamalar, ilmiy-texnik terminlar va ularning leksik tarkibdagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu maqola ilmiy til rivojlanishida atamalarning roli va o‘zbek tilining boyishidagi o‘rnini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbek tili, leksika, atamalar, terminologiya, ilmiy til, lingvistika.*

O‘zbek tili leksikasida atamalar maxsus o‘rin tutadi. Har qanday ilmiy yoki texnik sohani rivojlantirishda atamalarning to‘g‘ri shakllantirilishi va qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola atamalarning o‘zbek tilidagi o‘ziga xosligi va ularning qo‘llanilishida duch kelinayotgan muammolarni o‘rganishga bag‘ishlangan.

Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy metod, statistik tahlil va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Shu bilan birga, atamalarning qo‘llanilishida yuzaga kelayotgan lingvistik muammolarni aniqlash uchun soha mutaxassislari bilan intervyu o‘tkazildi.

O‘zbek tili leksikasida atamalarning qo‘llanilishi tilning rivoji, madaniy, ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalardagi o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. Atamalar ilmiy va kasbiy sohalarda aniq va tushunarli muloqot uchun zarur bo‘lib, ular o‘zbek tili lug‘at boyligini boyitishda muhim o‘rin tutadi. Quyida atamalarning qo‘llanilishi va ularning tildagi o‘rni haqida batafsil ma‘lumot keltiriladi:

Atama tushunchasi

Atama (termin) ma'lum bir soha, fan yoki kasbga xos bo'lgan so'z yoki so'z birikmasidir. Atamalar asosan ilmiy-texnik sohalarda aniq tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Atamalarning o'zbek tilida shakllanish manbalari

Atamalarning o'zbek tilida shakllanish manbalari tilning rivojlanishi va boshqa tillar bilan aloqasi natijasida vujudga kelgan. Ushbu manbalar uch asosiy turga bo'linadi:

Milliy atamalar

Milliy atamalar o'zbek tilining ichki lug'at boyligidan shakllangan bo'lib, ularning asoslari xalqning hayoti, madaniyati, urf-odatlar va an'alariga asoslanadi. Bu so'zlar xalq tilida qadimdan mavjud bo'lgan yoki zamonaviy ehtiyojlar uchun milliy ildizlar asosida yaratilgan.

Misollar:

- Yer usti – geologiyada qo'llaniladigan atama.
- Koinot – astronomik tushuncha.
- Quyosh energiyasi – ekologik va texnik sohalarda ishlatiladi.

Qariz so'zlar

Qariz so'zlar boshqa tillardan, odatda xalqaro fan, texnika va madaniyat doirasidan o'zlashgan. Ushbu so'zlar o'zbek tiliga kirib kelganida odatda talaffuzi yoki yozilishida minimal o'zgarishlar bo'ladi.

Misollar:

- Kompyuter – ingliz tilidan.
- Internet – ingliz tilidan.
- Marketing – iqtisodiy atama sifatida ingliz tilidan kirib kelgan.

O'zlashtirilgan so'zlar

O'zlashtirilgan so'zlar chet tillardan kelib, o'zbek tili fonetikasi va grammatik qoidalariga moslashgan holda ishlatiladi. Bunday so'zlar o'zbek tilida umumiy foydalanish uchun qulay shaklga ega bo'ladi.

Misollar:

- Fizika – ilmiy atama, asosan lotin tilidan o‘zlashtirilgan.
- Matematika – grek yoki lotin tilidan kirib kelgan.
- Diagnostika – tibbiyotda keng qo‘llaniladi va rus tilidan o‘zlashtirilgan.

Yangi atamalarni yaratish jarayoni

Yangi texnologiyalar va fan sohalari rivoji bilan o‘zbek tiliga doimiy ravishda yangi atamalar kirib keladi. Bunda milliy so‘zlardan foydalanish yoki chet so‘zlarini o‘zlashtirish orqali lug‘at boyligi kengayadi.

- Milliy asosda yaratish: yangi atamalar uchun mavjud o‘zbek so‘zlari asosida yangi birikmalar yoki ma’nolar shakllantiriladi. Masalan, sun’iy intellekt.
- Chet so‘zlardan o‘zlashtirish: texnik yoki xalqaro atamalarni tarjima qilmasdan, asl holicha qabul qilish. Masalan, robot, startap.

Ushbu uch tur o‘zbek tilidagi atamalarni boyitib, ilmiy va madaniy muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Atamalarning qo‘llanilishi sohalar bo‘yicha

- Ilmiy-texnik sohada: Fizika, matematika, informatika va boshqa fanlarda foydalaniladigan atamalar: tenglama, algoritm, tezlik.
- Tibbiyotda: Diagnoz, terapiya, vaksina kabi atamalar.
- Ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda: Strategiya, investitsiya, demografiya.
- Madaniyat va san’at sohasida: Rejissyor, aktyor, sahna.

Atamalarni standartlashtirish

Atamalarning bir xil qo‘llanilishi uchun maxsus tashkilotlar yoki qo‘mitalar tomonidan standartlashtirish ishlari olib boriladi. O‘zbekistonda bu jarayon Asosiy atamalar qo‘mitasi orqali boshqariladi.

Atamalarning roli va ahamiyati

- Aniqlikni ta’minlash: Har bir atama ma’lum bir tushunchani aniq ifodalaydi.
- Ilmiy taraqqiyot: Atamalar orqali ilmiy bilimlar tizimlashtiriladi va oson tarqatiladi.
- Til boyligini oshirish: Chet tillardan olingan atamalar o‘zbek tilini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Atamalar bilan bog`liq muammolar

- O`zlashtirishdagi noaniqlik: Atamalarning noto`g`ri tarjimasini yoki qo`llanilishi. Masalan, monitor so`zi ba`zan ekran deb noto`g`ri talqin qilinadi.

- Til boyligining cheklanishi: Ba`zi xalqaro atamalar uchun mos milliy muqobillar yetishmasligi.

Atamalarni o`zlashtirishning istiqbollari

- Milliy muqobillarni ishlab chiqish va ularni keng targ`ib qilish.

- O`zbek tili leksikasida yangi texnologiyalar va fan sohalari bilan bog`liq atamalarni muntazam ravishda qo`llash va rivojlantirish.

Atamalar o`zbek tili leksikasining ajralmas qismi bo`lib, tilning zamonaviy talablariga moslashuvchanligini ta`minlaydi. Shu bilan birga, ularni to`g`ri qo`llash va rivojlantirish o`zbek tili madaniyatini saqlash va boyitishga xizmat qiladi.

Atamalarning qo`llanilishida bir qancha muammolar mavjud:

Terminlarning rus yoki ingliz tilidan to`g`ridan-to`g`ri tarjima qilinishi va bu jarayonda ma`no buzilishining yuzaga kelishi.

Soha mutaxassislari o`rtasida bir xil atama tushunchasining mavjud emasligi.

Atamalarni o`zlashtirish jarayonida ularning xalq tili leksikasiga moslashuvchanligi pastligi.

Xulosa

Maqola akunida o`zbek tili leksikasida atamalarning to`g`ri shakllantirilishi va qo`llanilishi uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Terminologiya bo`yicha maxsus ilmiy komissiyalarni faoliyatga jalb qilish.

Atamalarning standartlashtirilishi uchun yagona milliy baza yaratish.

Terminlarning xalq tili leksikasiga moslashuvini ta`minlash va ularni keng ommaga tushunarli qilish.

Oliy ta`lim muassasalarida terminologiya bo`yicha maxsus kurslarni tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. Hozirgi o‘zbek tilining leksik qatlamlari. – T: Fan, 1985 y.
2. Begmatov E. Boboyeva. A. Asamiddinova M. Nutq madaniyati va adabiy norma. – T: Fan, 1973 y.
3. Jo‘rayev B. O‘zbek adabiy tili va o‘zbek dialektlari, Toshkent, 1963.
4. Tojiyev Y. O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati asoslari- T 1994.
5. Shomaqsudov A. O‘zbek tili stilistikasi. – T. 1981.
6. Jo‘rayev B. O‘zbek adabiy tili va o‘zbek dialektlari, Toshkent, 1963 y.
7. Tursunov U va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili, Toshkent, 1992.